

ABDÜLHAK HAMİT TARHAN'IN TİYATRO ESERLERİNDE MASAL UNSURLARI VE HARİKULADELİKLER

Ass. Dr. Belkıs Gürsoy

Kuvvetli bir Şark kültürü muhîtinde yetişmiş ve bu havâyı teneffüs ederek büyümüş olan Abdülhak Hâmit Tarhan'ın daha on üç yaşında iken İran'a gitmesi, O'na bu masal ülkesini kendi bölgesi içinde tanıma imkânını vermiştir.

Hâmid'in romantik olan tiyatro eserlerinde masallardan gelen hava kendisini sık sık hissettirir. Eserlerinden Macerâ-yı aşk, Keşmir'de (İran), Duhter-i Hindû, Hindistan'da, Nesteren, Kâbil Şahlığında (Asya), Eşber, Pencap Beyliğinde, Zeynep, Turan Hükümdârlığı ve Hint Padişahlığı'nda, İlhan ve Turhan'da konu Asya'da İlhaniler sarayında geçer. Finten'de Beyrut ve Hindistan bölgelerine yer verilir. Sardanapa'da Âsûr Tarihi söz konusudur. Hakan'ın konusu Orta Asya'da Türk Yurdu'nda geçer.

Efsânevi Asya ve Uzak Şark, yalnız bölge olarak değil, masalımsı havâsiyle da eserlere girmiştir. Münecimlerin doğan çocuğun falına bakıp, istikbâlini görmeleri, arkadan arkaya âşık olmalar ve aşk acılarıyla memleketini, sarayını, tahtını tacını terkederek, diyâr diyâr dolaşıp sevgiliyi aramalar, zehir içerek ölme ve pan-zehir içerek dirilmeler, sevgiliyi görünce bayılmalar, tayy-ı zaman ve tayy-ı mekân sırrına ermiş olmaları, elinde kesik başıyla dolaşan hayâletler, gâibden haber vermeler, rûyâda geçmişin, hâlin ve geleceğin bir silsile hâlinde yaşanması, kayıp evlâdın vucûdundaki işâret vâsıtasıyla tanınması. v.b. hep masallardan gelme unsurlardır.

Bütün bu te'sirler, bir dereceye kadar romantik tiyatroya bağlansa bile, hiç bir zaman Şark Kültürü'nden kopmamış olan Hâmid'in şahsiyetinin temelini yoğuran muhîtinden gelmektedir.

Hâmid'in ilk tiyatro eseri olan Macerâ-yı aşk'ın tamamında bir masal havası eser. Konu, bir efsâne, bir masal ülkesi olarak kabûl edebileceğimiz Şark'ta (Keşmir ve İran'da) geçer. Kahramanlar hayâtiyeti, şahsiyeti olmayan insanlar olup, ancak masal tiplerinde rastlanabilecek husûsiyetdedirler. Keşmir Meliki'nin kızı Sâkibe Sultan'ın doğduğu gece münecimler, O'nun bir şehzâdeye âşık olacağını haber vermişlerdir. Baba Âdil Behram, kızının yanında şehzâde lâkırdısı söylenmesini yasaklar. Melik'in tıpkı masalları andıran bir tedbirle takdire karşı

karşı koymaya çalışması, kızının kim olduğunu bilmediği Haydar Mirza'ya âşık olmasını engelleyemez. "Muhabbet diyorsun. Ben seni daha doğmadan severmişim demek olur. Çünkü doğduğum gece müneccimler haber vermiş ki bir şehzâdeye âşık olacaktım." (M.A, S.61).

Haydar, İran'da Şah İsmail'in torunu bir şehzadedir. Sakibe Sultan'ın vasfını iştir iştirmez, O'na derhal âşık olmuş, hiç görmediği halde nikahlandığı eşini, anasını, babasını, memleketini terkederek Keşmir'e gelmiş ve Sakibe Sultan'ın âşiretinde uşaklık etmeye başlamıştır. Keşmir'de hakiki kimliğini saklayarak yaşamaktadır. Kahramanların şehzade ve sultan olmaları, âşıkların memleketlerini terketmeleri masallardan gelme hususîyetlerdir..

"Tebriz'de Sakibe Sultan'ın vasfını işittin, sanki kızın muhabbeti sana vasfıyla gönderilmiş gibi kulağına girer girmez mecnun gibi mecbur oldun. Babanı unuttun, kendini unuttun. Babanın sana alacağı Zeynebi unuttun nihayet bahaneler va'dler hiyleler bilmem nelerle gurbete çıktın" (Macerâ-yı aşk, S. 41)

Haydar, hayâliyle avunmaya çalıştığı Sakibe'yi karşısında görünce tıpkı Mecnun'un da Leylâ'yı tanıyamadığı gibi, önce sevgilisini tanıyamaz. O'nun hakikat olduğuna inanamaz. gerçeği anlayınca da düşer bayılır. Sakibe'nin ellerini tutması üzerine de ayılır. Bütün bunlar masallardan gelen hususîyetlerdir.

Aynı eserde Şirin ile Muzaffer birbirlerine yıllar sonra kavuşan iki sevgilidirler. Oturup ta konuşunca birbirlerinin süt kardeşi olduklarını öğrenirler. Bu iki sevgilinin ayrılması için onlarca yeterli sebeptir. Şirin, göğsünden çıkardığı bir şişe zehiri içerek ölür. Muzaffer, Şirin'in göğsündeki ikinci şişenin pan-zehir olduğunu anlar. Şirin'e bu şişeden içirerek, O'nun yeniden hayâta dönmesini sağlar. "Bu nedir ? Bu da mı zehir ? (Kandilin ışığında şişeye bakarak) Oh.. ? Oh.. buldum buldum° Şükürler olsun° Buldum... Pan zehir! (Hançeri atar şişeyi ağzına yaklaştırır ve içirir geri çekilir.

Sakibe, Bedri Felek'in hançerle üstüne saldırması üzerine bayılır. Etrafındakiler, O'nun öldüğüne hükmederler. Âdil Behram, kızının bayıldığını anlayınca bir iksir koklatmak sûretiyle, O'nu ayıltır. "Bayılan ayılmaz mı?... Evet ya ne zannediyorsunuz? Bayılmış..... (Âdil Behram cebinden bir ufak şişe çıkararak) sevin Haydar.. sevin.. bu ihtiyara da duâ et. (Şişeyi Sakibe'ye koklatır Sakibe silkinir.)

Eserin sonunda Sakibe'nin mecnun misali bir aşk delisi haline geldiğini görürüz.

Hâmid'in İçli Kız adlı eserindeki kahramanlar da, tıpkı diğer tiyatrolarında olduğu gibi kukla şahsiyetlerdir. İyiler âdetâ bir melek, kötüler ise şeytan kılığındadır. Sabiha adlı genç kız, kendisine aşk mektubu gönderen İzzet adlı tanımadığı gence derhal âşık olur. "Bir an düşmeğe mâni' tasavvur etsem bir gün mâtem tutuyorum.. Bir kere rûy;âda görüşmeyecek olsam bir kaç gece uykusuz kalıyorum.

Bir taraftandan dakikada bir artan muhabbetim bir lisan ile söylenemeyecek dereceden bin kat daha bâlâ. Berü tarafta bu muhabbet yüzünden çektiğim azab insan kalbinin tahammül edemeyeceği belalardan bin kat beter? . Biliyorum. Görüyorum. Hükmediyorum yine seviyorum.. yine sevmekten başka istediğim yok.. ah?. Ne kadar seviyorum Yarabbi ne kadar seviyorum!..” (Macerâ-yı aşk, S. 34-35).

Hiç tanınmayan bir kimsenin sadece aşk mektubunu okumakla duyulan aşkın şiddeti, ancak Leylâ ve Mecnûn hikâyelerine yakışacak bir sûrettedir.

Nesteren adlı eserde Nesteren, kendisine âşık olan Bender’i babasının katili ve aynı zamanda da sevgilisi olan Hüsrev’i öldürmeye teşvik eder. Bender, Hüsrev’i öldürdüğü takdirde, Nesteren’le evlenecektir. Tıpkı masalları andıran bu durum, yine masalsı bir tarzda gelişir. Kahraman Bender Hüsrev’in yerine bir kuşu öldürerek, onun kanına buladığı kılıcını Nesrin’e getirir.

Evet, Bender diyeceğini dedi.
Vazîfen Hüsrev’in ölmesi idi,
Vazîfeni yaptın Hüsrev ölmedi.

Nesteren, S. 144)

Hâmid’in tiyatro eserlerinden Zeyneb, tamâmen bir masal havası içerisinde cereyân eder. Turan Hükümdârı Abbas, derviş kılığına girerek, Hint hükümdârı A’lâ’nın sarayına gelir. Padişahların tebdilî kıyâfetle dolaşması, masallarda sık sık rastlanan bir husûstur. Abbas, A’lâ’ya âit olan has bahçede saz çalarken Zeyneb’le karşılaşır ve O’na derhal âşık olur. Zeyneb’de Derviş’i sevmiştir. Abbas, A’lâ’dan Zeyneb’i ister. Zeyneb, has bahçede gördüğü Derviş’e âşık olduğundan hakikî kimliğini bilmediği Abbas’la evlenmek istemez. A’lâ, ülkesini Abbas’ın saldırısından korumak için zeyneb yerine Ceyran’ı Turan hükümdârına gönderir. Zeyneb, Abbas’la Derviş’in aynı insan olduğunu anlayınca olağanüstü bir kuvvete sahip olur. Tayy-ı mekan ve tayy-ı zaman sırrına erer. Atiye ve Maziye adlı iki melek sayesinde görünmezlik sırrına eren Zeynep, uzak mesafeleri bir anda kat’ eder. A’lâ’nın ceza olsun diye zindana attırdığı Zeynep, orada annesi Hüma’yı rüya vasıtasıyla bularak, çocuklarının iâşesini te’min etmek için burada çalışan Cellat’ı yola getirerek zindandan kurtulur. Bu hal bize Leyla vü Mecnun hikâyelerindeki avcı motifini hatırlatmaktadır. Yeni evli olan Abbas ile Ceyran’a rahat vermeyen Zeyneb, Hint hükümdârının merhum eşi Zehra’nın kılığına girer.

”Âşık-âne bir tarz ile Ceyran’ı perdeli kapının yanına getirip içeriye gitmek için perdeyi açınca kapının iç tarafında kefen-pûş birhayâlin durduğu görür. Abbas, bunu görünce dehşetle haykırarak geri çekilir.” (S. 114).

Ceyran, Zeyneb’in A’la tarafından öldürüldüğünü öğrenir. Fakat Zeyneb’in hayâlî O’nu sık sık ziyâret ederek korkutur.

”Bu sırada zulmet; zulmet-i sahya içinde Zeyneb’in kanlı kefenle ve ser-i bürdesi elinde olarak merfû olduğu hâlde yerden çıkıp, Ceyran’a doğru takarrüb ettiği müşâhade olunur.” (Zeyneb, S. 132)

Bu husûs, XII. Yüzyılda Orta Asya’da başlayıp, Anadolu’da da yaygın bir şekilde söylenen kesik baş hikâyelerinden gelme bir motif olarak düşünülebilir. Zeyneb, önce Kafkasya’dan kaçırılara âilesinden koparılmış olmakla, daha sonra A’lâ’nın sarayındaki esâretiyle ve nihayet sevdiği Abbas’la Ceyran’ın evlendirilmesiyle haksızlığa uğramıştır. Zeyneb’in yanında yer alarak o’ndaki üstün kuvvetlerin varlığına sebep olan Maziye ile Atiye adlı iki melek Zeyneb’e evleneceği adamı, ya’nî Abbas’ı çok uzaklarda olmasına rağmen genç kıza gösterirler.

”Yüzü örtülü siyah-puş birisinin durduğu görülür” (S.. 140)

Maziye

”Sür’atle gidip siyah-puşun yüzünü açar yine derhal kapayarak”

”İşte uyuyor”

(S. 141)

der. Eserde ”nihân peykerân” adıyla vasıflandırılan Atiye ile Maziye’nin Zeyneb’in Abbas’ı fazlaca görüp konuşmasına müsaade etmediklerini de müşâhade ederiz.

Zeyneb, on sekiz günlük mesâfeyi bir anda kat’ eder. Bu olağanüstülük ancak masallara yakışır bir hususiyettir. Zeyneb, kendisine seslenen annesini onsekiz günlük uzak mesafeden işiterek cevap verir.

Hüma

”Yukarıya hitap ederek”

Zeyneb!... Zeyneb!... Zeyneb!...

Havada bir ses

Ne istersiniz?... Ne istersiniz?... (Zeyneb, S. 147)

Zeyneb, fevkal-beşer kuvvetlerini yanındaki iki ”ruhanî peyker”e borçludur.

Ceyran’ın arada sırada başı elinde dolaşan Zeyneb’i görmesini Abbas şöyle izah eder:

”Ah!.. -Evet işte eminim ki haremde de birinin ruhâniyetini görüyor sanıyorum ki cariye dediği güzeli ya’ni asıl Zeyneb’i öldürdüler, kendisinin de haberi belki de dâhili var, rikkatinden, hiddet-i fikrinden, yahut fart-ı muhabbetinden, yahut nedametinden dediğim gibi başı elinde bir maktule görüyor.”

Zeyneb, bir an içinde fikrini değiştirerek kendisi veya Abbas’ın ölen haremî Zehra olabilmektedir.

”Evet. Ben istediğim şekli surete girerim. Fakat Zehrayım!...” (Zeyneb, S. 166)

Atiye ile Maziye’nin varlığı Zeyneb’in yok olmasına sebep teşkil eder..

Zeyneb, tıpkı masallardaki gibi ellerini birbirine vurduğunda Maziye adlı melek zuhureder. Zeyneb, Maziye'ye arzusunu söyler söylemez, Hindistan'ın zalim hükümdarı A'lâ'nın kendisini asmış olduğu ortaya çıkar. A'lâ, intihar etmek suretiyle hak ettiği cezâyı kendi eliyle bulmuş olur. İyilerin iyilik, kötülerin kötülük bulacağı fikrine burada da yer verilmek sûretiyle masallarda olduğu gibi okuyucuya ders verilmek istenmiştir. Zeyneb, yine Maziye vasıtasıyla A'lâ'nın asılmış olduğu meydanın manzarasını gözlerönünden kaldırır.

Abbas ile Ceyran'ın birbirlerine yaklaşmak istedikleri bir zamanda yine yine ortalık kararır ve Zeyneb beyaz kefenli olduğu halde ortaya çıkar. Abbas, hayâleti öldürüyorum zannıyla karanlıkta Ceyran'ı hançerler Aslında karanlık ve bu yanlış öldürme Zeyneb'in Ceyran'dan kurtulmak ve intikam almak için hazırladığı bir tertiptir. Bütün fevkaladeliklerine rağmen aşka mağlup olan Zeyneb, Abbas uğruna bütün bu imtiyazlarından vazgeçerek beşerî hususiyetlere kavuşur.

İlhan'da da bir masal havası eser. Onlar yapa dursunlar, biz gelelim.....'' ifâdesini hatırlatan bir tarzda eserde Hâmid'in üç ayrı yerdeki hayatı aynı zamanda verdiği görürüz.

Kâbil'de bu haller vuku' bulmakta iken diğer tarafta Emir Hasan'ın kendi çadır veya odalarındaki kendi kendilerine konuşmaları verilir. Bu masallardan gelme bir hususiyettir.

Hâmit, Şekspir'in eserlerini hatırlatan bir tarzda İlhan'a cinleri, perileri sokmuştur. Eserde bir mecliste ancak Hâfız Şirazi'nin görebileceği ruhânî kızlarla karşılaşırız. ''Horasan''da Hafız Şirazi'nin ikamet-gâhı, Hâfız ile Emir Çoban müsahabet halinde. Bir tarafta Emir Çoban'ı göremeyip ancak Hafız'a meşhud benât-ı ruhaniye durur. Bir kenarda büyük bir canak ile kadehler.'' (İlhan, S. 57) Bu ''âlem-i ma'nâ'' ve ''dâr-ı fena''ya mensup kızlar Hafız'a mey sunarlar. Ne erkek, ne de kadın olmayan bu ruhlara hitap eder. O'nun gaible sohbet ettiğini zanneden Emir Çoban hayrete düşer. Hafız Şirazi'nin ''hep birden edin geldiğiniz âleme pervaz'' (S. 62) demesi üzerine ruhânî kızlardan birisinden istediği doluyu içer ve Emir Çoban'la ilgili olarak gelecekte haber verir. Emir Çoban zalim İlhan Bahadır Han'ı katletmediği takdirde katledilecektir. (İlhan, S. 62)

Gaibden haber vermede yine masallarda rastlanan bir hususiyettir.

Bağdat Hatun rüyada hem çocukluğuna dâir tatlı hatıraları, hem de geleceğine dair hadiseleri görür. Âdetâ Bağdat'ın şuur altına itilmiş, gizli kalmış bütün duyguları rüyalarla açığa vurulmuştur. Altı-yedi yaşlarında çocukken arkadaşlık eden Bağdat'la Bahadır, arkalarında dadılar sarayın bahçesinde havuzun kenarında oturarak konuşurlar. Bu çocukluk devrini gösteren rüyadan sonra Bağdat Hatun, gençlik devresine âit bir rüya görür onaltı -on yedi yaşlarındaki Bağdat'la Bahadır bir ırnak kenarında çiçekler ve meyvelerle süslü bir bahçede sohbet ederler.

Bağdat Hatun'un Emir Hasan'ın aşkını reddettiği rüyayı İlhan'ın birçok cariyele ba'de içerek raksetmesi sahnesi ta' kib eder. Bağdat, İlhan'ı kıskanarak ağlar. Nihayet birbirlerinin çocukluk âşıkları olan İlhan'la Bağdat evlenirler.

Daha sonra Dilşad'ın Bahadır'ın iltifatına mazhar olması ive İlhan'la evlenmesi sahnesi gelir ki bu Bağdat'ı müteesir eder.

Nihayet Bağdat Hatun, Emir Çoban'la Emir Hasan'ın çarpışmalarını ve kardeşlerinin ölümünü görür. Bir rüyada geçmişin ve geleceğin bir silsile halinde görülmesi ve yaşanacak hadiselerden haberdar olunması , ya'ni rüyanın bir nevi fal halini alması yine masallardan gelen bir hususiyettir.

"Altı yedi yaşlarında biri oğlan biri kız gayet güzel giyinmiş iki çocuğun arkalarında dadıları olduğu halde el ele evererek bir büyük saray nerdübanından bahçeye indikleri bir havuz kenarına gidip orada konuşmağa başladıkları müşâhade olunur." (S. 26)

Bu kız çocuğu Bağdat, erkek çocuğu ise Bahadır'dır. Daha çocukken birbirlerine âşik olmuşlardır.

"On altı on yedi yaşlarında iki muaşaka bir ırmağın kenarında çiçekler ve meyvelerle müzeyyen bir mahall-i istirahatte ferş ü bâlihler üzerinde hoş nişinane müsahabet ettikleri müşahade olunur. (S. 26)

Bağdat'la Emir Hasan arasındaki mücadele devam eder. Nihayet kızlarla eğlenen Bahadır Han'ı, Bağdat'ın kıskanarak ağladığı görülür. Nihayet iki sevgili evlenirler.

Dilşad'ın Bahadır'la evlenerek, Bağdat'ın mevkiini paylaştığını müşahade ederiz. Rüyanın sonunda Çobaniyan sülalesi katledilir. Bu uzun rüya aynen hayattada da yaşanır.

Turhan adlı eserde, İlhan'da Hafız Şirazi'nin sahip olduğu üstün kuvvetlere Turhan'ın da sahip olduğunu görürüz. Turhan, bir akşam vakti sarayının bahçesinde otururken, kendi kendisine söylenir. Ağaçlar arasına gizlenmiş olan peri kızları Turhan'ı dinleyerek, O'nun sözlerine cevap verirler. Turhan, gaibden geldiğini zannettiği seslerin sahibini arar, göremeyince şaşırır. Turhan'la bir peri kızının alay mahiyetindeki konuşmasını diğer peri kızları kahkahalarla karşılarlar. Bu kızlar Turhan'ın kamburuyla alay ederler.

Kambur (Turhan), intihar etmeye karar verir. Buna teşebbüs ettiği esnada ağaçlardan inip te gizlice yanına yaklaşmakta olan peri kızlarının çığlıklarıyla irkilir. Kızları yanına çağırır ve onların verdiği ba'deyi içer. Peri kızlarıyla Kambur arasındaki konuşma uzayıp gider ve hepsi birden şarap içerler. Bu sohbe gizli bir musiki raks ve gazelde katılır. Ağaçların arasında kefen giymiş olduğu halde Dilşad çıkar. Dilşad, öldürdüğü Bahadır'ı yine müteveffa olan Bahadır'dan kıskanarak, İlhan'a olan aşkını dile getirir. Bu arada Dilşad, Bahadır ile Bağdat

Hatun'un Ya'kub Çelebi ile Lized'in ve küçük bir oğlan çocuğunun tayflarını görür. Başka tayfları da gören Dilşad düşerek ölür. Bunun üzerine kambur ihtihar eder.

Hâmid'in seksen üç yaşının mahsülü olan Hakan adlı piyeste olağanüstü durumlarla karşılaşırız. Çoban kızı olarak karşımıza çıkan koncuyc Türk tarhanlarından Gökalp'in kızıdır. Üç yaşında iken kendisini bir boğanın saldırısından kurtaran kıptiler tarafından kaçırılmıştır. Koncuyc, kıptilere melike olmuştur. Zeyneb adlı eserdeki Zeyneb gibi bir takım üstün kuvvetlerle mücehhez olan Çoban kızı (Koncuyc) Türk Hakanı'nın rüyasına girer. Hakan rüyasına giren bu çoban kızına tıpkı masallarda olduğu gibi âşık olur.

Rüyama bir çoban kızı girmişti dün gece
Kalbimze şimdi bir sızı var.

(Hakan, S. 14)

Hakan, çoban kıyafetine girerek tebdili kıyâfetle dolaşırken, rüyasında görüp de âşık olduğu Çoban Kızı'yla karşılaşır. İstedığı zaman görünmezlik sırrına erişebilen Çoban Kızı, kendisini şöyle anlatır.

Ben ruha benzerim, yaşarım hiç gözükmeden!

(Hakan, S. 27)

Çoban Kızı hanlardan, tarhanlardan kurulu bir mecliste Gökalp'in kayıp kızından haber vermek için kehânete dalar. Çoban Kız maziye bakmakla köye bir kervanın geldiğini görür. Onların içindeki ihtiyar çoban dört beş yaşlarındaki güzel, kibar kızını kaçıtır,

Mâziye bir nigâh:

Görmekteyim ki bir köye inmekte bir kârıban
Nazırdı köyde onlara bir ihtiyar çoban
Var içlerinde görmedeyim bir kibar kızı;
Şek yok çalındığında.....

(Hakan, S. 41)

Tarhanlardan Gökalp, gaibden haber veren bu çoban kızının kayıp kızı olduğundan göğsündeki ben vasıtasıyla emin olur. Burada bir işaretin hüviyeti belli etmekte kesin yol olmasının da masallardan gelme bir husûsiyet olduğu dik-kati çeker.

Gökalp

(Koltuğundan inip kıza gelerek)

Göğsünde var mı ben?

Çoban Kızı

Zaten demin-kızım-dediniz, varsa işte ben!

(Hakan, S. 43)

Gökalp

Lâzım değil şهادeti bir başka kimsenin.

Rahmetli validende de varmış bu ben senin°

(Hakan, S. 43)

Koncuy da tıpkı Zeyneb'de olduğu gibi mazideki veya uzaktaki bir hadiseyi müşahade etme)vasfına mâlildir. Koncuy, çok önceleri vefat etmiş olan annesini sık sık canlı bir hayâl şeklinde görme kudretine sahiptir. Genç kız, babasının arzusu üzerine cisimlenmiş bir şekilde validesini Gökalp'e gösterir. Gökalp, mütevefa karısını çürümüş bir ceset şeklinde değil, hayttaki haliyle görür.

Lütfen bakın!

”Dediğini ya'nî bir güzel mahlûkun bir buluta rakiben yavaş yavaş geçtiğini gösterir.”

(Hakan, S. 71)

Koncuy, Hakan'la masalları hatırlatan muhteşem bir düğün neticesinde evlenir.